

ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ ГОГОЛЕВ – ФУНДАТОР НАУКОВОЇ ГРУНТОЗНАВЧОЇ ШКОЛИ В ОДЕСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

¹Волошин І. М., д-р геогр. наук, професор

²Біланчин Я. М., канд. геогр. наук, доцент

¹ Львівський державний університет фізичної культури

² Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
grunt.ggf@onu.edu.ua

Наведено спогади автора – І. М. Волошина, який у травні 1967 р. разом із професором І. М. Гоголевым переїхав із Львівського до Одеського держуніверситету імені І. І. Мечникова і був безпосереднім виконавцем заходів і робіт з відкриття кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів на геолого-географічному факультеті університету. Одночасно при кафедрі була організована ґрунтознавча експедиція, яка вже з червня 1967 р. започаткувала роботи з дослідження і картографування ґрунтів Мінусінського району Красноярського краю. Охарактеризовано основні напрямки і результати ґрунтових досліджень експедиції, а з 1971 р. і ПНДЛ-4 ОНУ під науковим керівництвом проф. І. М. Гоголева та за участі авторів цієї публікації.

У 1965 році доцент кафедри фізичної географії Львівського держуніверситету імені Івана Франка І. М. Гоголев успішно захистив дисертацію «Бурье горно-лесные почвы Украинских Карпат» на здобуття наукового ступеня доктора сільськогосподарських наук. Молодому й енергійному доктору наук І. М. Гоголеву ректор Одеського держуніверситету імені І. І. Мечникова проф. О. І. Юрженко запропонував переїхати в Одесу і відкрити кафедру ґрунтознавства і географії ґрунтів на геолого-географічному факультеті університету. У травні 1967 р. І. М. Гоголев та І. М. Волошин переїжджають на роботу в Одеський університет і на базі лабораторії ґрунтознавства (завідувач – доц. С. С. Бракін) та кабінету геодезії і картографії (завідувач – доц. Н. В. Ізмайлова) геолого-географічного факультету відкрили кафедру ґрунтознавства і географії ґрунтів. В числі першочергових завдань і рішень у зв'язку з відкриттям кафедри були наступні:

1. Нормативно-документальне оформлення відкриття кафедри та облаштування її приміщення;

2. Організація ґрунтознавчої експедиції при кафедрі, забезпечення її необхідними приміщеннями, спорядженням і обладнанням;

3. Підписання угоди на проведення обстеження і картографування ґрунтів в районах Красноярського краю Російської Федерації;
4. Організація лабораторії хімічного аналізу ґрунтів та картографічного відділу експедиції, забезпечення їх необхідними приміщеннями, фахівцями та матеріально-технічною базою.

Сформувати необхідну документацію з організації і проведення експедиційних ґрунтових досліджень допомагав начальник науково-дослідного сектору ОДУ Б. Ф. Сосновський та проректор з наукової роботи університету проф. В. В. Фащенко. У стислий термін кадри фахівців-ґрунтознавців були укомплектовані і експедиція в складі начальника експедиції І. М. Волошина, інженерів-ґрунтознавців Б. К. Тютюнника, В. П. Гурієнка, Т. П. Гладишенка та групи студентів-географів старших курсів у червні 1967 р. виїхала у Мінусінський район Красноярського краю. У Красноярську, очікуючи вильоту літака на Абакан, зустріли одесита-таксиста, який зробив екскурсію річковим містом. На світанку ми вилетіли в Абакан, а потім виїхали до Мінусінська. Організували там базу нашої експедиції, розподілили господарства для обстеження і картографування ґрунтів серед інженерного складу та студентів на посаді техніків-ґрунтознавців, яким доручили самостійну роботу.

Мінусінська котловина – це своєрідний улоговинний острів лісостепу між відрогами Східного Саяну та Кузнєцького Алатау. Тут поширені різні типи лісостепових і степових ґрунтів: чорноземи видугувані і звичайні, сірі лісові ґрунти та ґрунти гірських територій. Однак посилена і давня освоєність ґрунтів на схилах призвели до їхнього руйнування ерозійними і дефляційними процесами.

До переїзду на роботу в Одеський університет з 1958 р. І. М. Волошин набував ґрунтознавчу кваліфікацію в складі ґрунтознавчих експедицій як студент-практикант другого курсу географічного факультету Львівського державного університету. В цьому ж році в складі експедиції працював у Волинській області (Ковельський, Колківський і Млишевицький райони), у Міжгірському районі Закарпатської області (с. Буковець) та Яворівському районі Львівської області (с. Глиниці). У 1959–1960 рр. приймав участь у проведенні ґрунтових досліджень у Полтавській області (Пирятинський і Миргородський райони). В 1961 р. у складі ґрунтознавчої експедиції працював у Харовському районі Вологодської області РФ. У 1962–1967 рр. ґрунтознавчі дослідження проводив у Ціліноградській, Павлодарській і Чимкент-

ській областях Казахстану. В 1965 р. працював начальником загону експедиційних ландшафтних досліджень в Карпатах. У 1966 р. ґрунтознавча експедиція Львівського державного університету за нашою участю проводила ґрунтове знімання у Північно-Казахстанській області. Таким чином, до переїзду в Одесу І. М. Волошин вже був кваліфікованим фахівцем-ґрунтознавцем. В нього, зокрема, був накопичений значний фактичний польовий і лабораторний матеріал з генези і властивостей солонцюватих ґрунтів різних регіонів СРСР.

Перед початком експедиційних робіт в Мінусінській улоговині під керівництвом професора І. М. Гоголева та ґрунтознавця з Красноярського крайового земельного управління був проведений об'їзд території, визначені методичні засади обстеження та діагностики ґрунтів тутешнього лісостепу і передгір'я.

В період роботи Мінусінської експедиції в м. Новосибірську відбулася наукова конференція, присвячена солонцюватим і засоленим ґрунтам, на якій І. М. Волошин доповідав про особливості солонцюватих (фізично-солонцюватих) ґрунтів Казахстану. Завершальним етапом конференції стала наукова екскурсія з Новосибірська на Барнаул – Бійськ – р. Катунь (Чуйський тракт), Гірсько – Алтайськ – Іня – Акатай – Кош-Агач – Арут-Усть – Консу-Усть – Кан (р. Чариш) – Чариське – Бійськ – оз. Телецьке. В обговоренні теоретичних засад солонцюутворення безпосередньо на ґрунтових розрізах особливо цікавими були виступи професорів О. М. Можейка (Харків), Р. В. Ковальова (Новосибірськ), І. А. Крупенікова (Кишинів), М. А. Глазовської (Москва), М. В. Орловського (Новосибірськ) та інших. Під час наукового маршруту Новосибірськ – Алтай обговорювались також особливості формування лісостепових ґрунтів міжгірських котловин Алтаю, річкових долин тощо. Ознайомлення з ґрунтовим покривом Західного Сибіру та Алтаю тривало 12 днів. У науково-ґрунтознавчому маршруті брали участь більше ста дослідників-солонцезнавців тодішнього СРСР. Накопичені польові і лабораторні дослідження солонцюватих ґрунтів покладені в основу майбутньої кандидатської дисертації І. М. Волошина.

Після завершення експедиційного сезону 1967 р. І. М. Волошин поступив в очну аспірантуру кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів (науковий керівник – проф. І. М. Гоголев). Начальником експедиції була призначена Е. І. Беленя, згодом О. І. Сухоставський. У 1968 р. аспірант І. М. Волошин відбирав зразки солонцюватих (фі-

ично-солонцюватих) ґрунтів у Павлоградській області Казахстану та на півдні України для лабораторних досліджень за темою дисертаційної роботи «Солонцюваті ґрунти та їх діагностичні ознаки».

У 1970 р., будучи аспірантом, І. М. Волошин проводив обстеження і картографування ґрунтів у складі Карагандинської ґрунтознавчої експедиції (с. Каксун, Карлаг) на зрошуваних землях долин річок і дрібних сопок, які оброблялись ув'язненими. Проживав ґрунтознавець у приміщенні розформованого концтабору. Все правління радгоспу «Коксунський» складалося з колишніх в'язнів. З місцевих роботи обслуговував тракторист-політв'язень, воїн УПА із Івано-Франківської області.

У ці ж роки була організована Магаданська ґрунтознавча експедиція (відповідальний виконавець робіт І. М. Волошин, науковий керівник проф. І. М. Гоголев). Дослідження проводили у басейні р. Колими (м. Сусуман). Основне завдання робіт полягало у проведенні дослідно-виробничої рекультивациі відвалів відкритого видобутку розсипного золота (долина р. Берельох, притока р. Колими) і вирощуванні кормових трав, розведенні ВРХ з метою забезпечення молочними продуктами шкіл і дитсадків без завезення їх із «материка». Магаданську експедицію відвідали І. М. Гоголев та Л. О. Титаренко, під час зустрічі обговорено важливі методичні засади рекультивациі земель.

З 1971 р. за нашою участю проводились дослідження на зрошуваних землях півдня України, і першочергово на Очаківській зрошувальній системі, землі якої готувались до зрошення. Проведено глибоке буріння (до 10,5 м) на Нижньодністровській та Очаківській системах, експериментальні лабораторні дослідження з вивчення міґрициі солей при зрошенні чорноземів водами різної мінералізації. Організовані стаціонарні дослідження на чорноземах, зрошуваних низькомінералізованими водами оз. Китай. Лабораторні дослідження проводили Л. П. Кравчик, В. П. Бурлака, Л. Л. Берендєєва, Л. М. Голшуренко та інші. Ґрунтознавчими дослідженнями були охоплені землі Татарбунарської, Ігулецької, Каховської, Північно-Рогачицької, Північно-Кримської, Приазовської, Євпаторійської зрошувальних систем півдня України.

Надзвичайно цікавий проект був здійснений у 1971 р. на Очаківській (Південно-Бузькій) зрошувальній системі (с. Зелений Гай, Миколаївського району, Миколаївської області). Мета досліджень по-

лягала у проведенні експериментальних досліджень для виявлення ступеня засолення ґрунтів в умовах підняття рівня підґрунтових вод. Експериментальні лізіметричні дослідження з підтопленням ґрунтових монолітів проведено безпосередньо на дослідному полігоні зрошувальної системи. З цією метою було закладено п'ять лізіметрів площею 1 м² глибиною 1, 2 і 3 м за розробленою методикою (автори І. М. Волошин, Б. М. Турус, з методичними порадами Я. М. Біланчина, С. П. Позняка, Б. К. Тютюнника, О. І. Сухоставського). У 1973 р. за прийнятою методикою було закладено ще 8 однометрових лізіметрів. Чотири лізіметри підтоплювалися водою мінералізацією 12 г/л, лізіметри 8 і 9 – водою мінералізацією 18 г/л; лізіметр 10 був засолений з поверхні NaCl, лізіметр 11 – MgSO₄. Останні лізіметри поливали прісною водою. При закладенні трьохметрового лізіметра з його стінок було відібрано два 3-метрові моноліти, які складались з трьох 1-метрових монолітів. Підтоплювались знизу мінералізованими водами. За 1,5 року солі з піддона піднялись до 1 м від поверхні.

Можна відмітити деякі особливості поведінки солей в умовах штучного підтоплення високомінералізованими водами. На глибині 1, 2, 3 м від поверхні виникає сезонне накопичення солей, кількість яких значно зменшується за осінньо-зимовий період. В лізіметрах, де мінералізована вода підтримувалась на рівні 0,5 м, на поверхні ґрунту виявлено активне соленакопичення. В лізіметрах, які підтоплювались водою мінералізації 3–5 г/л, кількість солей збільшувалась, хоча значна їх кількість переходила у нерозчинні форми. Розрахунки показали, що в умовах напірного і безнапірного поступання мінералізованих вод відбувається активне засолення ґрунтів, кількість солей збільшувалась у 2,5–7 разів. Втрата солей через взаємодію з ґрунтом складала 11,9–62,2 т/га.

Важливий напрямок досліджень був проведений для виявлення впливу зрошення мінералізованими водами оз. Китай на властивості чорноземів південних та врожайність вирощуваних культур. Відповідальний виконавець І. М. Волошин, агрономічну частину досліджень виконував О. І. Сухоставський. Вивчали зміну властивостей ґрунтів під впливом зрошення водами мінералізацією 2,2–3,4 г/л та внесення меліорантів. Визначали врожайність у залежності від мікроформ рельєфу. Встановлено, що врожайність озимої пшениці у мікропониженнях була на 41,3% нижча, ніж на мікропідвищеннях, а внесення 4 т/га гіпсу збільшило врожайність на 16,5 ц/га порівняно з

контрольною ділянкою. В експерименті всі показники на гіпсованій ділянці – довжина колоска, вага соломи, колосків і зерен суттєво перевищували контрольні показники.

Таким чином, з 1967 до 1985 року ґрунтознавчі, агрохімічні і ґрунтово-меліоративні дослідження кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів досягли найвищого розвитку та найвищого обсягу фінансування госпдоговірної тематики українськими і російськими сільськогосподарськими організаціями. Працювали ґрунтознавчі експедиційні загони в різних областях Росії і Казахстану, в широких масштабах проводились дослідження на зрошувальних системах півдня України та Криму. На кінець 1976 року в ґрунтознавчих дослідженнях приймали участь більше тридцяти висококваліфікованих фахівців в області ґрунтознавства, хімічного аналізу та картографії ґрунтів. Серед них І. М. Волошин, С. П. Позняк, Я. М. Біланчин, Б. М. Турус, Б. К. Тюпощник, Г. С. Сухорукова, М. Й. Тортик, М. О. Мазін, О. І. Сухоставський, В. П. Бурлака, Н. І. Вардіашвілі, В. І. Тригуб, Ю. В. Михайличенко, О. Л. Августовська, Л. О. Овчиннікова, Н. Т. Козьміна, Г. О. Горенко, А. П. Кожем'якіна, Л. М. Гошуренко, Л. П. Кравчик, А. М. Шашеро, А. Ю. Єрастова, В. В. Кривенко, Л. О. Титаренко, С. Я. Блінштейн, М. М. Ручицин, В. П. Мурсанов, В. А. Авчінніков, В. В. Скуратовський, А. М. Аргірова, М. С. Яременко та інші.

Професор І. М. Гоголев створив наукову ґрунтознавчу школу в Одеському університеті. Зріс науковий рівень співробітників кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів та її наукових підрозділів. Захистили кандидатські дисертації Я. М. Біланчин, І. М. Волошин, С. П. Позняк, Є. Н. Красеха, Г. С. Сухорукова, З. В. Проскура, Л. А. Грибський, Т. Н. Хохленко, А. І. Кривульченко. Згодом захистили докторські дисертації Є. Н. Красеха, С. П. Позняк, І. М. Волошин. У наступні роки за матеріалами ґрунтознавчих досліджень захистили кандидатські дисертації П. І. Жанталай, М. Й. Тортик, В. І. Тригуб, А. О. Буяновський, І. В. Леонідова, О. Є. Ходос, Н. О. Попельницька, Пранеш Кумар Саха та ін.

Кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів під керівництвом професора І. М. Гоголева перетворилась у відомий науково-дослідний центр ґрунтознавчих досліджень на півдні України. Науково-ґрунтознавчі дослідження продовжуються у менших масштабах і нині. Однак, у розвитку закономірно повторюються два етапи: розквіт, зниження рівня досліджень і знову підйом, які обумовлені багатьма

обставинами розвитку суспільства. Надіємось, що новий етап активізації ґрунтознавчих досліджень молодими науковцями Одеського національного університету поверне славу південноукраїнському центру ґрунтознавчої науки і практики в майбутньому.